

Se strinjate

Odlikovani prašič z leseno nogo

P. J. O'Rourke

Denar ne bo rešil vseh naših problemov. Dal nam bo možnost, da sami izberemo probleme, ki jih hočemo imeti. To pa zato, ker sodobno industrijsko gospodarstvo deluje. Sicer je očitno, da na nekaterih mestih deluje bolje kot na drugih, vendar deluje, tudi na najrevnejših področjih. Slonokoščena obala proizvaja dandanes skoraj toliko kot Združene države v času razglasitve Monroejeve doktrine, Egipt pa celo več. Amerika se ni štela za revno državo v dvajsetih letih devetnajstega stoletja, pravzaprav je bila takrat ena najbolj cvetočih dežel na svetu.

Narejene so bile obsežne raziskave in študije o zgodovini industrijskega gospodarstva, katerih velik del je opravila Organizacija za ekonomsko sodelovanje in razvoj (Organisation for Economic Cooperation and Development – OECD). OECD so ustanovile države Marshallovega načrta ob koncu druge svetovne vojne in že njeno ime razkriva njen namen. OECD bi rada namreč iz vsakogar naredila bogataša, čeprav tega v svojih publikacijah nikoli povsem ne prizna.

Leta 1995 je OECD izdala knjigo *Monitoring the World Economy 1820–1992* (Spremljanje svetovnega gospodarstva 1820–1992) izpod peresa ekonomista Angusa Maddisona. Ta je že od petdesetih proučeval gospodarsko rast, ki jo je stehal in izmeril, ter izračunal statistične podatke in ocene. Na njihovi osnovi je ugotovil, da je bila gospodarska rast do industrijske revolucije borna, komajda omembe vredna. Ocenjeno v vrednosti ameriških dolarjev iz leta 1990, se je celotni svetovni družbeni bruto proizvod na zemljana – vrednost vsega, proizvedenega na Zemlji – povečal s 565 dolarjev leta 1500 na 651 dolarjev leta 1820. Torej se je skupno bogastvo večalo le za okoli 27 centov na leto.

Po industrijski revoluciji pa se je zgodilo nekaj presenetljivega. Celotni svetovni DBP je zrastel s 695 milijard leta 1820 na skoraj 28 trilijonov dolarjev leta 1992. Ta planet je imel leta 1992 ravno toliko obdelovalne zemlje kot leta 1820 in po vsej verjetnosti manj naravnih virov, poleg tega je število prebivalstva zrastlo z nekaj več kot ene milijarde na skoraj 5,5 milijard. Kljub temu pa je svetovni DBP na osebo narastel s 651 na 5145 dolarjev. Blaginja je rastle s stopnjo 26 dolarjev na leto. Začeli smo bogateti stokrat hitreje kot pred industrijsko dobo.

Sodobno gospodarstvo deluje in vemo, kako lahko deluje še bolje. Tudi svobodna tržišča so izjemno uspešna. Dokazi so na očeh vsakomur, kdor jih hoče

videti. Hongkong s 6,5 milijoni ljudi na 1104 kvadratnih kilometrih ima letni DBP 163,6 milijard dolarjev, Tanzanija z 29,5 milijoni prebivalcev na 939 470 kvadratnih kilometrih pa 18,9 milijard.

Celo svobodno tržišče s precejšnjo prtljago davkov, pristojbin in regulacijskih omejitev je veliko boljše od tržišča, ki to ni. Švedska ima skoraj toliko obdelovalnih površin kot Kuba, podobne vrste naravnih bogastev, slabše podnebje in nekaj milijonov manj prebivalcev. Toda švedski DBP je enajstkrat večji od kubanskega.

Svobodno tržišče poleg tega tudi slabo vpliva na izobrazbo in kulturo. Severna Koreja ima 99-odstotno stopnjo pismenosti, disciplinirano, delavno družbo in njen DBP je 900 dolarjev na osebo. Maroko je država s 43,7-odstotno stopnjo pismenosti, družbo, ki ves dan preživi ob pitju kave in nadlegovanju turistov s prodajanjem preprog, vendar je njen DBP na osebo 3260 dolarjev.

Vemo, kaj storiti, in tudi, kako to storiti. Torej kaj je narobe s svetom? Do določene mere je narobe točno to, kar je narobe z mano. Prozaično, moreče in nekoliko sramotno dejstvo je namreč, da je skrivnost razvoja in uspešnosti natančno to, kar so mi starši rekli, da je.

Ves čudež sodobnega industrijskega gospodarstva temelji na stvareh, ki so jih bližnji poskušali vcepiti v naše glave, preden smo odšli na univerze:

- trdo delo,
- izobrazba,
- odgovornost,
- lastninske pravice,
- vladavina zakonov,
- demokratična vlada.

V realnem svetu večina staršev v svojo vzgojo ni vključila vseh zgoraj omenjenih točk. Pravzaprav nisem nikoli nobenega starša slišal, da bi rekel: »Poslušaj, če te še enkrat dobim, da hodiš naokrog brez pravice do lastnine, ti bom vzel mobilni!« Vendar ko so naši starši rekli: »Bodi pošten«, so s tem predpostavili, da so lastninske pravice nekaj resničnega. In ko so rekli: »Ubogaj zakone«, so logično sklepali, da postave obstajajo in da si zaslužijo pokorščino. Mnogi starši so bili v vojnah in so branili demokracijo, na kar so nas zelo radi opominjali.

Seveda starši s trdim delom niso menili, da bi morali mi opravljati taka težaška dela, kot so značilna za revne dežele. Le redki starši si želijo, da bi njihovi otroci delali kot nosači dvajsetlitrskih veder vode na glavi. Naši starši so želeli, da opravljamo težko delo, ki je inteligentno, izpolnjujoče in ki omogoča napredovanje v življenju. (Čeprav so zahtevali tudi, da kosimo travo pred hišo.) Težko delo je bilo povezano z izobrazbo.

Kljub temu pa na milijone ljudi nima možnosti za dosego primerne izobrazbe, nekateri, kot na primer religijski fundamentalisti ali razdiralni univerzitetni profesorji, pa, ko jo enkrat imajo, vanjo ne verjamejo. To je eden od razlogov,

zakaj je starševske nasvete z družinskih kosil in večerij tako težko aplicirati na revne. Obstajajo tudi milijoni ljudi, ki nimajo lastninskih pravic, da ne omenjam privatne lastnine. Marsikje so lastninske pravice še vedno arbitrarne in lastnino lahko odvzame vsakdo, kdor poseduje orožje ali visok oblastni naziv. Te množice le stežka sprejemajo odgovornost, saj biti odgovoren pomeni misliti na prihodnost. Oni pa je nimajo.

Vladavina zakonov je odločilna. Postave pa morajo biti dobre in ne kot albanški Lekov zakonik. Če torej hočemo, da bo to, kar nam povedo starši, imelo globalni učinek, bosta mama in oče pač morala pripeljati svetovne voditelje v našo jedilnico. Vsi predsedniki, premierji, diktatorji, generali, prvaki idiotskih političnih strank, malo premaknjeni poveljniki gveril in fanatične glave obnorelih verskih sekt se bodo morali stisniti okoli imitacije mahagonijevega furnirja (z vdelanimi dodatnimi lističi) na jedilni mizi iz obdobja kraljice Ane in se resno pomeniti.

Nadalje je seveda treba upoštevati demokracijo. Demokracija je branik pred tiranijo – razen če demokracija postane tiranski. Ljudje lahko z volitvami kličejo nase revščino, kot si to, vsaj tako je videti, prizadevajo Švedci.

Končno vsi ti ljudje pridejo v našo hišo, in ko se enkrat posedejo, je to, kar bodo storili ... natanko to, kar smo storili mi. Ne bodo poslušali.

Obstaja namreč nekakšna vsesplošna svojeglavost, kar se tiče denarja. Obstaja celo zavestna, premišljena in bojovita nevednost glede načinov in sredstev in obstaja tudi srčno in skoraj univerzalno zavračanje razumevanja osnovnih ekonomskih principov, ki stojijo za kreacijo bogastva.

Vsa ta ignoranca pa ni iracionalna. Nekateri ljudje služijo na račun ekonomske bede. Kot na primer ekonomisti. John Maynard Keynes ne bi postal tako velika živina z vodenjem vladnega posega v podjetništvo in finance, če ne bi bilo velike depresije. Alan Greenspan pa je uspešen, ker smo izgubili svoje denarnice, ko nas je inflacija tako prestrašila, da so se nam hlače tresle.

Bojimo se moči, ki jo imajo drugi nad nami, in v bogastvu je moč. Bojimo se, da nas bo Kathie Lee Gifford prisilila šivati trenirke za trideset centov na uro. Toda ali so bogati res bolj strah vzbujajoči od revnih? Pojdimo na kratek nočni sprehod po bogati četrti, nato pa še po četrti, le nekaj ulic oddaljeni od Kapitola v Washingtonu. Seveda lahko zaidemo v težave tudi v Monte Carlu. Lahko izgubimo pri ruleti. Lahko smo opeharjeni v kakšnem mračnem poslu z nekdanjim možem princese Stephanie. Veliko verjetneje pa je, da nas bodo okradli v četrti Columbia (Washington D. C.).

To še ne pomeni, da bi morali obtoževati zločine tistih ubogih ljudi, saj le prakticirajo politiko na manjših področjih in nižjih ravneh. Če bi poslušali svoje politične voditelje, bi odložili pištole in posegli po volilnih skrinjicah – tako bi lahko kradli od vseh in ne le od nas.

Kaže, da politični sistemi ljubijo revščino – proizvajajo jo namreč v izobilju. Revni ljudje so lažja tarča demagogom. Noben Mao ali celo Jiang Zemin ne bi

zrastel na tleh newyorške borze in tudi politikom v demokracijah sta pomanjkanje in revščina v prid. Združene države so v zadnjih tridesetih letih imele cel kup programov boja proti revščini. Vsi po vrsti so spodleteli. Milijoni Američanov so še vedno revni, kljub temu pa volijo politike, ki podpirajo ohranjanje teh programov. Tu nekje zagotovo tiči teorija zarote Matta Drudgea.

Mnoge religije trdijo, da občudujejo revščino, nekatere pa se celo zavzemajo za njeno prakticanje. (Čeprav je videti, da vse zelo rade sprejemajo denarne donacije.)

Pomislili bi, da bo poslovnež v iskanju novih strank vedno nasprotoval revščini. Toda Kathie Lee Gifford ni osamljena v svoji odvisnosti od siromašnih delavcev, ki delajo zanjo skoraj zastoj.

Obstaja pa tudi posebna vrsta okoljevarstvenikov, ki misli, da človeško pomanjkanje avtomatično prinese blaginjo rastlinstvu in zivalstvu. Izkušnja Tanzanije govori o nasprotnem: bogati turisti posredno podpirajo nosoroge, siromašni divji lovci pa jih pobijajo. (Najbolje, kar bi se nosorogom lahko pripetilo, bi bilo to, da bi si v Aziji vsak moški lahko privoščil viagro.) Kljub temu veliko zelenih še vedno verjame, da je naraščanje človeške blaginje napačno. Slavni zagovornik kontrole rojstev Paul Ehrlich je na primer dejal: »Dati družbi poceni energijo v izobilju ... bi bilo isto kot dati slaboumnemu otroku brzostrelko.«

Na koncu koncev splošna revščina koristi specifičnemu bogastvu. Če je večina ljudi revnih, je to dobro za bogato peščico. Tako lahko dobijo poceni pomoč v gospodinjstvu, cene podedovanih posestev in nepremičnin so nizke, na Martha's Vineyardu pa ni nobene gneče. To razloži tudi majhne, zlobne in odurne plutokracije v revnih državah, ki so morda posredno veliko prispevale k bogati socialistični prominenci na političnem zemljevidu zadnjih dveh stoletij.

N Najpomembnejši del svobodnega tržišča je tisti, ki je svoboden. Ekonomske svobode ne moremo ločiti od svoboščin drugih vrst. Lahko imate versko svobodo, če rabinu uspe prenehati z nočnimi izmenami ob petkih. Lahko imate svobodo združevanja, a kam boste šli, če bo deževalo?

Ameriška ustava je (vsaj upam, da je) navedba ameriških kulturnih vrednot. Prvi amandma namiguje na svobodno tržišče. Šest od devetih odstavkov v Listini svoboščin prav izrecno brani privatno lastnino, dva od ostalih treh pa sta namenjena ljudskim pravicam, od katerih so nekatere prav zagotovo ekonomske. Smo dežela svobodne trgovine, čeprav volilci in izvoljeni to včasih pozabljajo.

Vera v svobodno trgovino pomeni vero v ljudeh neodtuljivo pravico do sadov njihovih prizadevanj in pravico, da razpolagajo z njimi tako, kot to sami hočejo – no, vsaj dokler ne obmetavajo drugih z gnilimi paradižniki ali s čim podobnim.

So ljudje, ki tega ne verjamejo. Nekateri med njimi so preprosto slabi. Kradejo. Nekateri med njimi so nacionalisti in mislijo, da je v redu, če jemljejo stvari ljudem, ki živijo več kot za lučaj paradižnika stran, govorijo drugačen jezik, imajo drugačno vero ali pa so videti smešni. Kralji, cesarji in tako dalje, ki so vladali človeštvu skozi večino zgodovine, so živeli pod vtisom, da vse pripada kraljem, cesarjem in tako dalje.

Dandanes, ko je večina kraljev in cesarjev že postreljena ali zreducirana na izvajanje patetičnih ceremonialov, je najpogostejši razlog, ki ga navajajo nejeverneži v zvezi z ekonomsko svobodo, ta, da je svobodno tržišče krivično, neloyalno in nepošteno. Socialisti, socialni demokrati, ameriški liberalci in vse druge vrste ekonomskih izenačevalcev mislijo, da vodijo neomejena industrija, kmetijstvo in trgovina v izkoriščanje ljudi, ki teh stvari niso tako vešč. Na ta način naj bi bilo namreč ustvarjenega malo nemoralnega bogastva in veliko nespartmetne revščine.

Adam Smith je v *Bogastvu narodov* (*The Wealth of Nations*), izdanem po srečnem naključju leta 1776, prvi dokazoval, da je svobodni trg dober za vse. Najverjetneje je on tudi prvi spoznal, da vse prostovoljne izmenjave večajo blagostanje. Vsaka izmenjava ustvarja bogastvo. Celo pri na videz enakovredni izmenjavi se vsak udeleženec znebi nečesa, kar le malo ceni, in prejme nekaj, kar ceni bolj. Na ta način bogastvo obeh trgovcev raste. Ko so neolitski izdelovalci kopij trgovali z neolitskimi pletilci košar, so lahko svoje stvari prenašali naokoli mnogo udobneje kot na konici kopja, in izdelovalci košar so lahko lovili mastodonte z veliko učinkovitejšo metodo, kot je metanje jerbasov vanje.

Končni izid svobodne trgovine je vsem v korist. In moralen je. Dobra stran te moralnosti pa je v tem, da nam ni treba biti dober, da bi jo dosegli. V najbolj (mogoče edinem) znanem odlomku iz neke ekonomske knjige Adam Smith trdi: »Od dobrohotnosti in radodarnosti mesarja, peka, pivovarja ne pričakujemo naše večerje, temveč od njihove skrbi za njihove lastne koristi.« Smith je opazil, da je sebična skrb človeka za njegovo lastno blagostanje zaželeno, pravzaprav čudovita za družbo kot celoto. »Hoče le svoj lastni dobiček,« je zapisal Smith, »in pri tem ..., voden z nevidno roko, podpira cilj, ki ni bil del njegovega hotenja.« Ta cilj je tisti, o katerem ta knjiga govori: ekonomski razvoj.

SSplošna moralnost svobodnega trga pa ne ponuja odgovora na specifične ugovore o nepoštenosti. Ekonomska svoboda vodi k razlikam v bogastvu. In razlike so ogromne. Zato so tudi subjekt kritične razprave o ekonomiji. V percepciji nepoštenosti je razlog, da ogromno število spodobnih in dobro mislečih ljudi v svetu, pravzaprav njihova večina, ne hiti na vrat na nos v objem svobodnemu trgu. Popolna ekonomska svoboda bi predstavljala sistem, ki bi bil podoben hongkonškemu pod Johnom Cowperthwaitom: nobenih preprek trgovanju ali pretoku kapitala kot tudi nobenih ovir pretoku delovne sile; nobene migracijske kontrole, nobene zagotovljene najnižje plače, nobene kontrole stroškov in nobenega namena po kreaciji poštene družbe. To je strašljiv obet, ki ne straši le Švedov in Fidela Castra.

Socialisti in kapitalisti so si po naravni logiki stvari nasprotni v odgovoru na vprašanje, koliko naj bi bilo življenje ekonomsko pravično. Vendar to počno tudi razne politične stranke, ki trdijo, da so protržno usmerjene. Teologi in filozofi pri tem niso izjema. Celo običajni ljudje ne, še posebej, ko volijo v zvezi s prosvetnimi zadevami ali se odločajo o tem, koliko in kako bodo goljufali pri svojih davkih.

Poštenost je vpliven emocionalni faktor, toda kako jo doseči? Težko je zgraditi politično strukturo, ki bi zagotavljala ekonomsko lojalnost. Zemljevid je poln zgrešenih poskusov, kot jih je polna tudi ta knjiga. Ko vlada kontrolira tako ekonomsko moč posameznikov kot represivno moč države, dobimo v najboljšem primeru Šanghaj. Poslovnež nenadoma odkrije, da ima eden od njegovih delničarjev tanke, artilerijo in nadzvočne lovce, s čimer je prekršeno temeljno pravilo spokojnega bivanja: Nikoli ne dovoli, da bi bili ljudje z vsem denarjem in ljudje z vsem orožjem eni in isti.

Obstaja pa še ena težava v zvezi s politično kontrolo ekonomije, ki preprečuje celo najspodobnejšim vladam, da bi svoje vire smotrno uporabljale. Ta problem sta razložila ekonomista Milton in Rose Friedman v knjigi *Svoboda izbire* (Free to Choose). Friedmanova trdita, da se denar lahko troši le na štiri načine:

1. Porabi svoj denar zase.
2. Porabi svoj denar za druge.
3. Porabi denar drugih zase.
4. Porabi denar drugih za druge.

Če porabite svoj denar zase, iščete najboljšo kakovost za najugodnejšo ceno – tako avtomatsko izločite Pings na razprodaji v Golf-Fore-Lessu. Če porabite svoj denar za druge, vas še vedno skrbi cena, toda morda ne boste vedeli – ali pa vam bo vseeno –, kaj drugi hočejo. Tako bo dobil vaš svak za božič knjigo Deepaka Chopre. Če trošite tuj denar zase, se je težko upreti, da ne bi prišli domov z avtentičnim Pingsom, novo usnjeno torbo, oranžnimi hlačami z vzorcem v obliki majhnih palic za golf in parom superg Foot-Joy. Če pa trošite tuj denar za druge, bo vsaka stvar dobra, in to za kakršno koli ceno. Skoraj ves denar, ki ga vlada potroši, spada v to, četrto kategorijo. Na ta način so hvaležni prebivalci Ukrajine dobili Černobil.

Če je torej poštenost pomembna, kaj je potem res pošteno? Na to lahko odgovorimo nekako tako: »Ljudje imajo pravico do hrane, pravico do nastanitve in pravico do dobre službe za spodobno plačilo.« Toda s perspektive ekonomista zajemajo vse te svoboščine soočanje končne količine blaga z neskončnimi potrebami. Če poštena družba ne ustvari enormne gospodarske rasti – kar po navadi družbam, ki postavljajo poštenost na prvo mesto, povzroča precejšnje težave –, bodo dobrine prišle iz prerazdelitve bogastva. Zato poskušajte na novo formulirati prejšnjo pravično izjavo: »Ljudje imajo pravico do moje hrane, pravico do moje nastanitve in pravico do moje dobre službe za moje spodobno plačilo.«

Če sprejmemo svoboden trg, nam to zagotavlja, da se izognemo političnim zlorabam in finančnemu slabemu gospodarjenju, ki so prirojeni poskusom načrtovanja poštenih gospodarstev. To nam tudi omogoča videti, da gospodarstev ni mogoče načrtovati. Ekonomija pomeni v svojem bistvu merjenje tega, kako vpliva človeška narava na materialni svet. Trg je neusmiljen. Tako kot so ure in metri.

Reči, da so ekonomski problemi rezultat polomije svobodnega trga, je isto kot zrediti se za deset kilogramov in valiti krivdo na sobno tehtnico, češ da je pokvarjena.

Adam Smith je ugotovil, da se tržišča ustvarjajo in organizirajo sama. Človek ima »splošno dispozicijo za menjavo, trgovanje in izmenjavo,« je zapisal. Če so ljudje zaščiteni pred nasiljem drugih in pred prisilo tistega skupka drugih, ki je znan pod imenom država, ustvarijo človeški možgani in pohlep ekonomsko rast. »Moči mastifa v nobenem pogledu ne podpirata urnost hrta ali bistrost španjela,« je zapisal. »Med ljudmi pa so nasprotno najrazličnejše nadarjenosti v prid druga drugi.«

Mislil sem, da so bili ekonomski problemi skozi zgodovino posledica nevednosti o ekonomiji, a sem se spet motil. Zato sem vprašal prijatelja, ki se na to področje dobro spozna: »Zakaj je koncept 'nevidne roke' tako težko doumeti?« Odgovoril mi je: »Ker je nevidna.« Najteže je v ekonomiji dojeti to, da je ni treba razumeti. Jaz in moji bitniški prijatelji smo v študentskih letih povsem opravičljivo trošili svojo intelektualno energijo za ljubezen in smrt namesto za denar.

Vendar obstaja nekaj, kar bi se bili morali naučiti. In se še vedno moramo. To je del znanja, ki je v nasprotju s psihologijo, življenjskimi izkušnjami in diktati zavesti: ekonomska vsota ni nič. Ne obstaja neka fiksna količina bogastva, kar pomeni, da v primeru, če imate preveč koščkov pice, meni zato ne bo treba jesti njene embalaže. Vaš denar ne povzroča moje revščine. Odklanjanje razumevanja tega je v temeljih večine slabih ekonomskih razmišljanj.

Res je, da je v danem trenutku le določena količina bogastva v obtoku, vendar bogastvo temelji na produktivnosti. Brez nje ne bi bilo ekonomije ali kakršnega koli ekonomskega razmišljanja, dobrega ali slabega, kot tudi ne pice ali česar koli. Sedeli bi naokoli, strmeli v kamenje in ga morda kasneje nekaj povečerjali.

Bogastvo temelji na produktivnosti in produktivnost lahko raste. Pravzaprav lahko produktivnost narašča zelo hitro, kar je pokazal Angus Maddison v *Spremljanju svetovnega gospodarstva*. Kljub temu lahko oseba, ki jo skrbijo čisti računi, pogleda v Maddisonove številke in reče, da so le povprečki. DBP na prebivalca nam ne pove, kdo ima pravzaprav denar. Zato si lahko popeva tisti znani izrek: »Bogati postaja še bogatejši in revni ...«

»Se zabava ob zgodbah v *Lady* o ločitvah med bogatimi.« Pošteno misleči tako gotovo ne bo dokončal stavka. »Dobi nižje obrestne mere na hipoteko, ker banke lahko posojajo več denarja.« Tudi tega ne bo rekel. »Dobi boljšo službo, ker je mogoče več kapitala investirati v posle.« Ne, kliše je pač: »Bogati postajajo bogatejši in revni revnejši.«

Vendar pa v bližnji preteklosti ni dokazov za to trditev. DBP na prebivalca je nezanesljivo število in nam le malo pove o blagostanju posameznikov. Na srečo obstajajo drugi statistični podatki, pri katerih ni takih problemov. Pričakovana starost populacije in stopnja umrljivosti novorojenčkov nam povesta, kako gre navadnim ljudem. Ni pomembno, kako bogata je elita določenega naroda, njeni člani ne bodo živeli 250 let in s tem spreobrnilo dejstev. Določena družba

tudi ne more ponarediti nizke stopnje umrljivosti novorojenčkov s tem, da reši nekaj bogatih dojenčkov, medtem ko pusti siromašne umreti.

Študija Združenih narodov *World Population Prospects: 1996 Revision* (Obeti razvoja svetovnega prebivalstva: pregled 1996) vsebuje zgodovinski pregled statističnih podatkov pričakovane življenjske dobe prebivalstva in umrljivosti novorojenčkov. Podatki so razvrščeni v »Najbolj razvita področja«, »Manj razvita področja« in »Nerazvita področja«. Pod slednja sodijo najrevnejše države, kot je na primer Tanzanija. V zgodnjih petdesetih so imele najbogatejše države povprečno stopnjo umrljivosti novorojenčkov 58 smrti na tisoč rojstev, do zgodnjih devetdesetih pa se je zmanjšala na 11. V istem obdobju je ta stopnja v nerazvitih državah padla s 194 na 109. Torej sta stopnji padali v bogatih in revnih državah, kot tudi razlika med njima. Ta se je s 136 zmanjšala na 98 štirideset let kasneje, kar je še vedno preveč mrtvih dojenčkov (in težko si je sploh zamisliti število, ki ne bi bilo preveliko, razen v primeru, če je naš poštenjak hkrati tudi vnet zagovornik pravice do splava). Kljub temu pa nam umrljivost novorojenčkov daje nekaj koristnih informacij o svetovni gospodarski rasti. Res je, da bogati postajajo bogatejši, toda revni zato niso na slabšem. Postajajo starši.

Pričakovana življenjska doba nam nudi enako zgodbo. V zgodnjih petdesetih so ljudje v bogatih državah živeli povprečno 66,5 let, do zgodnjih devetdesetih pa se je starost povečala na 74,2 let. V najrevnejših državah se je povprečna življenjska doba povzpela s 35,5 let na 49,7 (kar je bila nekako moteče natanko moja starost, ko sem zapisal ta stavek, in bil sem vesel, da mi ni treba živeti v Tanzaniji in umreti tisto noč). Kakor koli že, razlika v pričakovani življenjski dobi med bogatimi in revnimi je padla za 6,5 let. Bogati postajajo bogatejši. Revni postajajo bogatejši. In vsi skupaj se staramo.

Če torej bogastvo ne krade torbic in denarnic in če to, kar nekoga dela bogatega, mene ne siromaši, zakaj bi nas sploh skrbelo za poštenost? Ni nam treba.

Poštenost je dobra v zakonu in v otroškem vrtcu. Je lepa domača vrlina. Toda naklonjenost poštenosti ni tako plemenito čustvo. Poštenosti se ne prišteva k dobroti, ljubezni, dolžnosti ali samopožrtvovalnosti. In vedno ostaja pridih iskanja samega sebe v preverjanju poštenosti poteka stvari. Zato tega nikar ne počnite na moj račun.

Za poštenost kot podlagi političnemu sistemu sploh ni nujno, da je vrlina. Stara zaveza govori o tem povsem jasno. Sveto pismo se lahko zdi čuden kraj za ekonomske raziskave, še posebej, če jih izvaja nekdo, ki gre v cerkev približno enkrat na leto, in še to le zato, ker njegova žena trdi, da pride ravno takrat velikonočni zajček. Kljub temu sem razmišljal – v socioekonomskih terminih – o desetih zapovedih.

Prvih devet zapovedi se ukvarja s teološkimi principi in socialnim pravom: ne klanjaj se malikom, ne kradi, ne ubijaj ... Do tu je vse lepo in prav, toda potem pride deseta zapoved: »Ne želi si bližnjega žene, ne njegovega služabnika, ne njegove služabnice, ne njegovega vola, ne njegovega osla, ne ničesar, kar je njegovo.«

Imamo torej osnovne božje napotke o tem, kako naj bi živeli, zelo strnjen spisec svetih dolžnosti in vzvišenih moralnih naukov in prav na koncu vsega tega stoji: »Ne zavidaj sosedu njegove krave.«

Le kaj to tam počne? Zakaj bi Bog, ki je Mojzesu povedal le deset stvari, za eno od njih izbral zavist do drobnice v sosedovi ogradi? Pa vendar, samo pomislite, kako pomembna za blagostanje skupnosti je ta zapoved. Če hočeš osla, če hočeš dušeno govedino, če hočeš sobarico, potem ne nergaj o tem, kaj vse imajo tisti na drugi strani ulice. Pojdi in si priskrbi svoje.

Deseta zapoved pošilja sporočilo socialistom, egalitaristom, ljudem, obsednim s poštenostjo, ameriškim kandidatom za predsednika v volilnem letu 2000 vsem, ki mislijo, da je treba bogastvo prerazdeliti. Sporočilo pa je kratko in jedrnato: Pojdite k vragu.

Če želimo, da bi ves svet postal bogat, moramo začeti ljubiti bogastvo. V razliki med revščino in obiljem je problem siromaštvo, ne razlika med njima. Z bogastvom ni nič narobe.

To pa vam je lahko jasno, če razmišljate o svojem lastnem bogastvu. Če bi postali bogati, bi bilo to nekaj čudovitega. Lahko bi izboljšali svoje življenje. Posvetili bi se izobraževanju, potovanjem, spoznavanju sveta. Investirali bi v dragocene stvari. Denar bi podarjali v dobro plemenitih ciljev. Pomagali bi svojim prijateljem in sosedom. Vaše življenje bi bilo lažje, če bi obogateli. Življenja ljudi okoli vas bi bila boljša. Z vašim bogastvom je vse v najlepšem redu. Zakaj torej to ne more biti tudi z bogastvom kogar koli drugega?

Z bogastvom ni nič narobe, ko ga imajo mnogi. Dobro je tudi, ko ga ima le peščica. To pa zato, ker je denar orodje in nič več. Denarja ne morete jesti ali piti ali pa ga udobno nositi kot spodnjice. In bogastvo – akumulacija denarja – je cel set orodij.

Z orodjem lahko povzročimo škodo ali koga poškodujemo. V hišo lahko vdrete tako, da zapeljete z viličarjem skozi okno. Lahko tudi koga mahnete po glavi s hidroelektrično turbino. Orodja so zato še vedno v redu. Če ima tesar veliko orodja, mu ne rečemo: »Imaš ga preveč. Nekaj kladiv, žag, izvijačev in želbljev bi moral dati fantu, ki peče palačinke.«

Ustvarjanje denarja s trdim delom in pametnimi naložbami je hvalevredno opravilo. Tudi drugi načini služenja denarja niso slabi, in to toliko časa, dokler so vsi udeleženci določenega posla v njem prostovoljno. Boljša je vsakršna produktivnost od nikakršne. Albanske piramide so bile grozne, albanski nemiri pa so še slabši.

Hongkong Johna Cowperthwaita kaže na to, da celo najbolj smel svobodno-tržni sistem uporablja privatna sredstva za splošno blaginjo. Tudi če bi Združene države radikalno zmanjšale svojo vlado, odpravile vse subvencije, kontrole cen in skupne socialne programe ter ukinile vse odobrene programe, bi mi še vedno plačevali davke. Dohodke iz davkov bi – v idealnem primeru – porabljali za tako smotrne stvari, kot so šole, ceste in obramba za primer, če bi Britanci spet vdrli in tokrat poskušali predati Wall Street rdečim Kitajcem.

Lahko si ogledamo tudi realen primer dveh mladeničev, ki sta zaključila šolanje z odliko. Eden je zavidanja vreden idealist. Drugi je strogi realist. Idealist se pridruži Prijateljem Zemlje in se z verigo priklene k sekvoji. Realist gre delat v investicijsko banko, prodaja ribje derivate in zasluži 500 000 dolarjev na leto. Četudi predpostavimo, da bo sebični mladi bankir goljufal davčno upravo – in to bo res storil –, bo vseeno plačeval okoli 100 000 dolarjev letno za davke: davek od prihodka, davek na nepremičnine, davek od prodaje ...

Medtem ko je zavidanja vredni idealist rešil eno drevo (v primeru, da gozdarsko podjetje ni imelo žag za železo), je gusar v poslovni obleki doprinesel družbi za 100 000 dolarjev šol, cest in marincev, ne da bi sploh omenili dovoljšnje investiranje notranjega ministrstva, da lahko to reši kakršno koli število drevov in mlade idealiste, priklenjene nanje.

Kaj pa v primeru, če brezdušni japi vara davčno upravo tako dobro, da se mu nabere kar pol milijona? Ta denar zagotovo ne bo obležal v njegovem poslovnem kovčku. Če ga porabi ali shrani, bo v vsakem primeru denar investiran in morda bo vodila ta investicija v 21. stoletju k stvaritvi ekvivalenta tranzistorju, mikročipu ali neskafeju. Družba pač zmaga. Bogastvo prinaša svetu veliko koristi. Bogataši so heroji. Po navadi niti nimajo tega namena, toda to je njihov problem, ne naš.

Dandanes skoraj vsakdo v svetu priznava, da nam svobodni trg pripoveduje ekonomsko resnico. Ekonomska svoboda ustvarja bogastvo. Ekonomska represija ustvarja siromaštvo.

Siromaštvo je težko, pomilovanja vredno in ponižujoče. Siromaštvo so osnovnošolske prostitutke, ki poskušajo nahraniti svoje starše na Kubi. Siromaštvo je John, ki tava po tanzanijski noči in zaman išče zdravnika, medtem ko njegova hčerka umira. Je prosjačenje babušk na moskovskih ulicah. Nekaj pa siromaštvo ni: žalostno. Siromaštvo razkači, saj ni nobene potrebe, da do njega sploh pride. Ne moremo rešiti vseh življenjskih problemov, lahko pa rešimo problem velike in vsesplošne materialne deprivacije. Rešitev ni idealna. Rešitev ni uniformna. Kljub temu pa deluje. Če ne moremo popraviti vsega, lahko popravimo to, kar znamo. Vemo, kako se znebiti revščine. Vemo, kako ustvarjati bogastvo. Toda zaradi lenobe, strahu, samozadovoljstva, ljubezni do moči ali nespametnega idealizma tega ne naredimo.

Mislimo, da lahko prikrajamo svobodo – dovoljujemo nekaj njenih svoboščin in puščamo naše priljubljene omejitve tam, kjer so. Mislimo, da se lahko šalimo s svobodnim trgom – obidemo njegove stroške in vseeno pobiramo ves njegov dobiček.

Obstaja šala, za katero mislim, da jo je povedal predsednik Reagan, ko je hotel ilustrirati odnos nekaterih do blagrov, ki jim jih naklanjata svoboda in privatno lastništvo. Če te šale Reagan ni povedal, bi jo pa moral. Pripisovanja ne bo zameril. Brez dvoma je vse o ekonomiji do sedaj že pozabil. In dam mu prav.

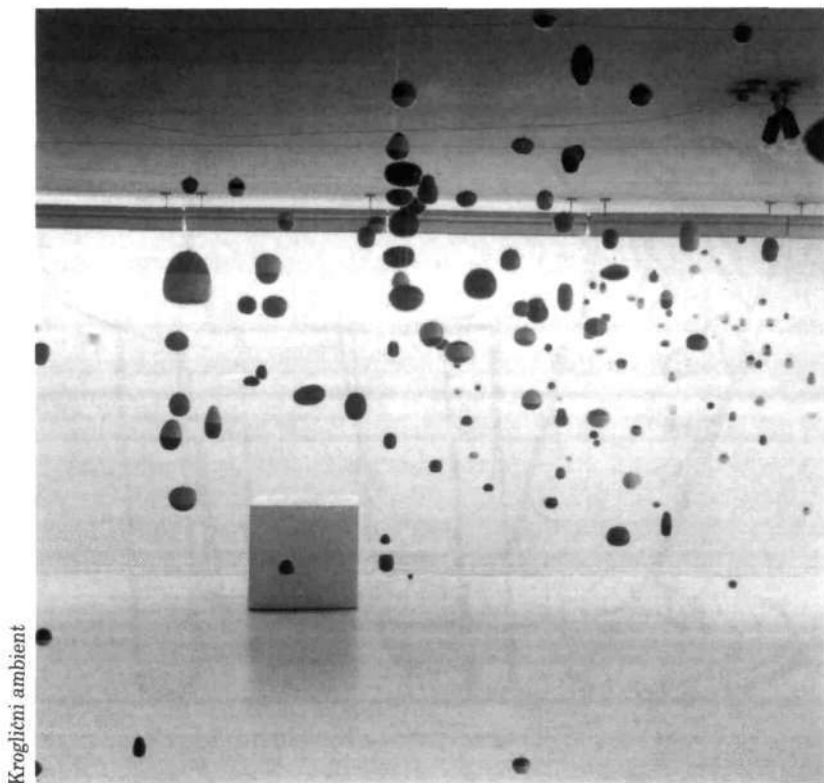
Tudi jaz nameravam, kakor hitro se bo dalo, pozabiti vse o ekonomiji – obdržal bom le nekaj rudimentarnih konceptov in domislekov, kot je na primer tisti o trgovskem potniku, ki prenoči na kmetiji. Ko se družina usede k večerji, prisede tudi prašič. Prašič ima tri medalje okoli vratu in leseno nogo. Trgovski potnik reče: »Hm, vidim, da bo prašič večerjal z vami.«

»Ja,« reče kmet. »To pa zato, ker je prav poseben prašič. Vidite tiste medalje okoli njegovega vratu? Prva je od takrat, ko je naš sinko padel v ribnik in se začel utapljati, a se je prašič potopil, zgrabil dečka in ga rešil na suho. Druga medalja je od takrat, ko je bila naša hčerka zaprta v gorečem seniku, a je prašič stekel vanj, jo prijel in rešil na varno. Tretja medalja pa je od takrat, ko je našega najstarejšega sina stisnil pobesneli bik v kot ograde, prašič pa je stekel pod ograjo, ugriznil bika v rep in fantu rešil življenje.«

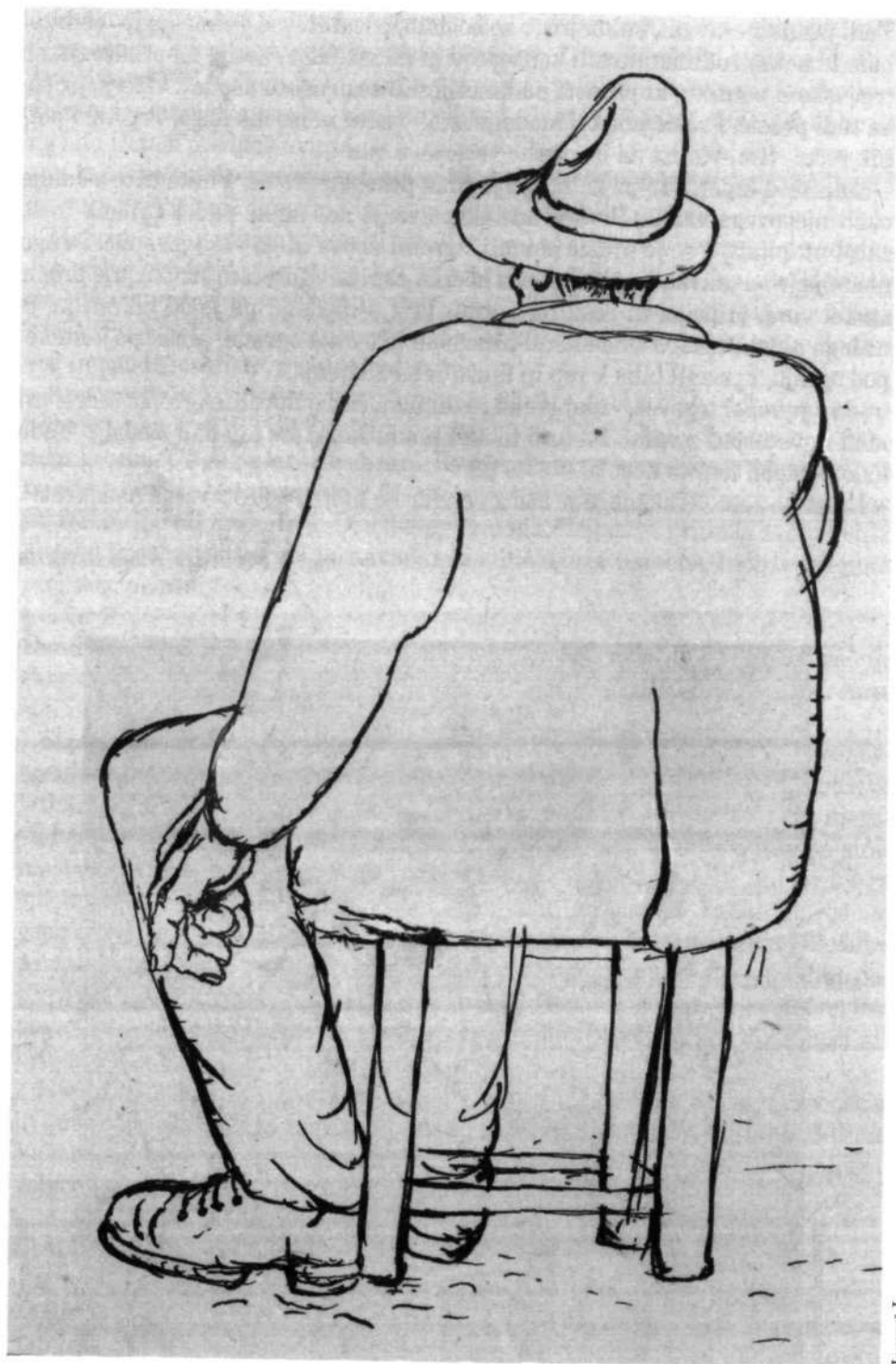
»Ja,« je rekel trgovec, »zdaj lahko razumem, zakaj dovolite prašiču sedeti pri mizi in večerjati z vami. Pa tudi to razumem, zakaj ste mu dali medalje. Toda kako je dobil leseno nogo?«

Kmet pa reče: »Takšnega prašiča vendar ne moreš pojesti vsega naenkrat.«

Prevedel Vasja Bratina

Kroglični ambient

Jernač I.